

Олександр Проніков
(Чернігів, Україна)

ДИДАКТИЧНІ ПОГЛЯДИ С.Х. ЧАВДАРОВА

Прийняття нового Закону України «Про освіту» дозволяє створити систему освіти нового покоління та сприяє істотному зростанню інтелектуального, культурного, духовно-морального потенціалу суспільства й особистості. Однією з умов успішного проведення освітніх реформ в Україні є використання накопичено досвіду.

Актуальність досліджуваної проблематики полягає в популяризації педагогічних ідей старійшини українських педагогів, доктора педагогічних наук, професора, член-кореспондента АПН РРСФР Сави Христофоровича Чавдарова, який у 20-х - на початку 60-х рр. ХХ століття створив фундамент змісту освіти в загальноосвітніх навчальних закладах. Без його педагогічної діяльності важко уявити історію вітчизняної педагогіки. Усе своє життя С. Х. Чавдаров присвятив школі, розвитку народної освіти та педагогічної думки в Україні. Науково-педагогічна спадщина С.Х.Чавдаровим є актуальною в сучасних умовах розвитку освіти, вона цікава та різнобічна, сповнена цінних порад і рекомендацій.

Невтомна наукова діяльність С. Х. Чавдарова, постійний зв'язок зі школою, вчителями, глибоке розуміння завдань народної освіти, стали тією основою, на якій формувалася своєрідна серцевина педагогічної спадщини вченого — проблема вчителя. Головне завдання вчителя, на думку С. Х. Чавдарова,— вчити й виховувати дітей.

Першочерговим завданням школи є піклування про те, щоб навчити дітей учитися. Вона покликана виховувати ініціативних, людей, здатних самостійно здобувати і постійно поповнювати знання. Фундамент цих умінь закладається на етапі початкового навчання. Вчитель, підкреслював С. Х. Чавдаров, зобов'язаний формувати в учнів потребу здобувати знання самостійно, а не одержувати «готові рецепти». Вихованці не повинні повторювати слова педагога чи книжки, а вдумливо шукати відповіді на питання, поставлені вчителем. Такий підхід до вирішення проблеми сприятиме вихованню школярів, які вміють, мислити і висловлювати власні думки.

У зв'язку з цим С. Х. Чавдаров радив педагогам формувати в учнів раціональні прийоми праці. А отже, необхідно постійно допомагати дітям порадами: з чого починати підготовку до виконання домашнього завдання, як правильно читати, запам'ятовувати вивчений матеріал, перевіряти готовність до усної відповіді, планувати час та ін. С. Х. Чавдаров часто нагадував своїм учням та колегам слова з «Правил поведінки» видатного чеського педагога Я. А. Коменського: «Немає нічого дорожчого за час: той, хто загубив час,

той загубив життя» [1, с.48].

Турбота про те, щоб у процесі навчання давати дітям знання основ наук, формувати їхні розумові здібності та пізнавальну активність, завжди була в полі зору С. Х. Чавдарова. Поділяючи педагогічні погляди К. Д. Ушинського та А. С. Макаренка, вчений-педагог справедливо вимагав, щоб учителі початкових класів на ґрунті здобутих учнями знань розвивали їхню спостережливість, пам'ять, увагу, фантазію, рішуче боролися з формалізмом у навчанні. На запитання, чи в достатній мірі у школі вчать спостерігати, він відповідає: «На жаль, ні. Цьому заважає ухил до вербального навчання». Він стверджував, що потрібно більше використовувати наочні засоби викладання, показ картин, реальних предметів, навчальні (екскурсії, у процесі навчання ознайомлювати дітей з явищами навколишньої дійсності [2, с.18].

Правильно організована діяльність молодших школярів сприятиме глибшому засвоєнню навчального матеріалу, кращій організації вільного часу та виховної роботи. Саме тут учитель має змогу зайнятися розвитком нахилів та здібностей учнів, зокрема фантазії. Вона, на думку С. Х. Чавдарова, відіграє велику роль у житті та діяльності людини, бо без неї не було б науки, мистецтва, руху вперед. «Вчитель початкова школи буде розвивати фантазію своїх дітей тільки тоді, — наголошував учений, — коли організує добрі умови для повсякденного збагачення їх уявлень, постійного розширення кругозору, а також тоді, коли він планомірно керує процесом переробки дитячих вражень і оформлення їх у слові, малюнку, трудовій діяльності. Важлива щоб діти навчилися описувати побачене і почуте» [2, с.18].

Щоб досягти успіху, Сава Христофорович пропонував ширше практикувати самостійне ілюстрування малюнками прочитаного й побаченого, робити колекції, колективно обговорювати план оформлення стінгазети і класу, сценарій дитячого ранку. Все це, як свідчить досвід багатьох учителів, сприяє розвитку дитячої фантазії. За такого підходу до навчального процесу вчителі не тільки збагачують школярів науковими знаннями, а й закладають в них основу для формування матеріалістичного світогляду, вчать бачити в знаннях могутній засіб до поліпшення життя, виховують їх людьми дійсно вольовими, здібними, підприємливими та активними [3].

З часом, працюючи у вищих навчальних закладах на посадах доцента і професора, а потім директора Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР, завідуючого кафедрою педагогіки Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, вчений постійно займався проблемами розвитку загальноосвітньої школи, вдосконалення форм і методів навчання, історії розвитку педагогічної думки на Україні, виховання підростаючого покоління, підготовки педагогічних та наукових кадрів.

Визначаючи дидактику як складову частину педагогіки С. Х. Чавдаров підкреслював, що «дидактика у відповідності з даними психологічної науки розв'язує питання про те, чому навчати і як навчати. Критична переробка всього кращого з того, що було створене попередньою дидактикою, і наукове узагальнення нового досвіду радянської школи становить той фактичний матеріал, на основі якого будується дидактична система радянської педагогічної науки» [4]. Ця дидактична система, на думку вченого, встановлює загальні принципи, які мають бути теоретичною основою для організації всієї навчальної роботи в школі.

Виходячи з цих засад учений розробив основні дидактичні категорії, які були викладені в спеціальному розділі підручника «Педагогіка» [4] та в книзі «Принципи радянської дидактики» [5].

Необхідність і актуальність таких досліджень викликані тим, що в учених-педагогів не було єдності в поглядах на принципи навчання. Так, наприклад, професори І. Т. Огородников і П. М. Шимбір'єв називали такі принципи: наочності, свідомості, міцності знань, систематичності навчання і, нарешті, його доступності (п'ять). Професор І. А. Каїров називав також п'ять принципів: наочності, свідомості й активності, міцності знань, систематичності й послідовності, доступності й посиленості навчання. Крім того, І. А. Каїров, І. Т. Огородников і П. М. Шимбір'єв ставили поза принципами питання про виховуючий характер навчання і врахування вікових особливостей учнів у навчанні, а Каїров додав сюди ще й положення про керівну роль учителя в навчальному процесі. У підручнику для педагогічних училищ Б. П. Єсіпова і М. К. Гончарова (1947 р.) йшлося про принципи виховуючого навчання, наочності, свідомості й активності, науковості й систематичності, доступності й посиленості, міцності знань та індивідуального підходу до учнів (сім) [15].

До зазначених принципів навчання С. Х. Чавдаров додає ще принципи: міцності знань; врахування загальних, вікових та індивідуальних особливостей; психічного розвитку дітей; ролі вчителя як вирішальної фігури у навчальному процесі. Організація навчання дітей на основі цих дидактичних принципів робить нашу школу докорінно відмінною від буржуазної, вважав учений [15, с.12].

Грунтовно розробляв С. Х. Чавдаров і проблему методів навчання. При цьому він виходив з вимог постанови ЦК ВКП(б) від 25 серпня 1932 року «Про навчальні програми і режим в початковій і середній школі», в якій підкреслюється, що основними методами навчання в радянській школі є усний виклад матеріалу вчителем, робота над підручником і книгою, демонстрації, екскурсії, заняття в кабінеті і лабораторії, в навчальній майстерні і на пришкольній ділянці, самостійні письмові роботи. В школі повинні

застосовуватися словесні, наочні і практичні методи. Кожний з них Сава Христофорович вважав однаково важливим і не обмежував їх роль лише як засобів передачі знань, вироблення в учнів потрібних умінь і навичок. На його глибоке переконання методи навчання сприяють формуванню світогляду і підготовці підростаючого покоління до життя, справляють вирішальний вплив на розвиток пізнавальних здібностей школярів — конструктивного мислення, пам'яті, творчої уяви. Правильно застосовувані вчителем методи навчання розвивають учнівську допитливість, кмітливість, увагу, силу волі, інтерес до знань, до практики виробництва, до пізнання природи і суспільства, виховують любов до книги, спонукають до знань, сприяють всебічному розвитку особистості учня, тобто мають велике виховне значення.

Усі дидактичні методи С. Х. Чавдаров поділив на дві групи — методи загальні і спеціальні. Загальні методи застосовуються у викладанні майже всіх навчальних дисциплін. Розповідь, бесіда, вправи, ілюстрації і демонстрації, робота за підручником — усе це методи загальні, бо ними користуються викладачі більшості дисциплін. Під спеціальними методами вчений розумів такі, які застосовуються тільки у викладанні окремих предметів. Наприклад, звуковий метод — спеціальний метод, яким користуються для навчання мови, а усна лічба добре прислужується на уроках математики.

Водночас С. Х. Чавдаров вважав, що всі методи різко не відокремлюються один від одного. Він один з перших у радянській педагогіці обґрунтував ідею багатогранності зв'язків між ними. «Вміння сполучати різні методи, — писав учений, — вчасно переходити від одного до іншого, допомагає краще виконувати навчальне завдання, підтримує увагу і інтерес учнів, активізує їх, підвищуючи якість навчання» [6, с.189].

Таким чином, глибоке розкриття С. Х. Чавдаровим проблем дидактики в підручнику «Педагогіка», монографічному дослідженні «Принципи радянської дидактики» та в багатьох статтях, опублікованих у науково-педагогічних журналах та періодичній пресі, націлювало вчителів на боротьбу з методичним прожектерством у навчанні, різними перекошуваннями, застерігало від універсалізації будь-якого методу, що мали місце у той час. Ці настанови правильно орієнтували працівників освіти на підвищення педагогічної майстерності.

У полі зору С. Х. Чавдарова була також проблема проведення високоякісного заняття. У його поглядах на урок чітко відображені думки щодо змісту освіти, самої суті процесу навчання. Кожне заняття з дітьми вчений розглядав як творчу реалізацію основних дидактичних вимог. Особливу увагу вчителів він звертав на добір матеріалу, побудову уроку і правильний вибір методів і прийомів його проведення. Бездоганним С. Х. Чавдаров вважав чітко

організований від початку й до кінця урок, на якому перед учнями розкривається мета, забезпечена їхня зосереджена увага, активна праця протягом усього заняття, на якому учні одержують просто і зрозуміло викладені пояснення педагога, відповідно ілюстровані за допомогою наочних засобів, життєвих фактів і прикладів. Дуже корисно, підкреслював С. Х. Чавдаров, робити підсумки кожного заняття. Тоді учням буде зрозуміло, про що вони довідалися, а «саме усвідомлення цього має неабияке значення для кращого засвоєння наслідків класної роботи» [6, с.189]. Учитель, повинен добиватися того, щоб усе з'ясоване його вихованці глибоко засвоїли, щоб у класі не було жодного учня, який би чогось не дослухав, не зрозумів, не запам'ятав. Діяльна робота мислення, уваги й пам'яті школярів на уроці унеможливорює перенесення центра ваги роботи на їх самостійні домашні заняття [7].

Великою позитивною якістю уроку вчений вважав уміння вчителя охопити на ньому всіх учнів класу активною роботою. Недарма К. Д. Ушинський саме в умінні вчителя зайняти весь клас вбачав вияв його педагогічної майстерності. Якість навчання залежить від підготовленості педагога. Ця думка пронизує багато праць С. Х. Чавдарова. Однією з головних умов якісного проведення занять є активізація учнів на уроці. Вчений виходив з дидактичного правила німецького педагога А. Дістервега, яке гласить: «Вчи енергійно». Це означає, що вчитель повинен зацікавити дітей навчальним матеріалом, викликати у них інтерес до знань, насичувати викладання високими ідеями, пов'язувати його з життям. Енергія вчителя, зазначав С. Х. Чавдаров, виявляється також і в методах навчання. Активізуючи їх, педагог допоможе учням краще засвоїти програмовий матеріал на уроці і тим самим зменшити навантаження домашніми завданнями. Таким чином, погляди С. Х. Чавдарова на проблеми принципів та методів навчання, на урок у школі і керівну роль учителя в процесі навчання мають і сьогодні велике наукове та практичне значення.

Професійно-педагогічна діяльність С.Х.Чавдарова характеризується тим, що він завжди бачив і помічав нове, прогресивне в педагогіці та педагогічній практиці. Висував і формулював наукову проблему, залучаючи до її розв'язання колег, аспірантів та студентів. Він став знаковою постаттю у вітчизняній педагогічній науці. Наукова спадщина С. Х. Чавдарова ще багато років буде допомагати досягати педагогічних вершин сотням і тисячам майбутніх учених, викладачів та вчителів.

Досліджуючи навіть суто ідеологічно спрямовані історико-педагогічні праці С. Х. Чавдарова маємо шукати зерна істини. Адже його життя — це наша історія, з усіма її поворотами долі, іноді напрямиами хибними, а іноді тими, що відкривали нові й продуктивні наукові шляхи. Тому об'єктивно аналізуючи

його спадщину, мусимо робити це обережно, пам'ятаючи про складні часи, в яких довелося жити, працювати та багато зробити вченому для вітчизняної освіти.

Список використаних джерел

1. Проников А. К. Проблеми теорії і історії педагогіки в наслідії С.Х.Чавдарова. *Дис. ... канд. пед. наук.* К., 1983. 212 с.
2. Чавдаров С. Х, Виховна робота в початковій школі. *На допомогу вчителів початкової школи.* Збірник статей. Київ-Львів, 1945, С. 1.
3. Чавдаров С. Х. Радянська освіта, 1945, 20 липня.
4. Чавдаров С.Х. Педагогіка. *Підручник* для студентів педвузів під редакцією проф. С. Х. Чавдарова. К., 1941, С. 108.
5. Чавдаров С. Х. Принципи радянської дидактики. *(З лекцій, прочитаних на семінарі зав. обл. від. Наросвіти УРСР 24-26 листоп. 1948 р.).* К., 1949. 56 с.
6. Чавдаров С.Х. Педагогіка. *Підручник* для студентів педагогічних інститутів. К., 1940, С.189.
7. Чавдаров С.Х. Запобігання неуспішності учнів — обов'язок кожного вчителя. *Радянська освіта*, 1950, 9 вересня.